

Черчилль і Орвелл. Битва за свободу

1937 рік. Джордж Орвелл повертається до Великої Британії з охопленої війною Іспанії, де він одержав серйозне поранення в горло, та починає писати одні зі своїх найкращих творів. В той самий час десь в іншому куточку країни Вінстон Черчилль, який вже не раз за життя одержував бойові рани, веде свою чергову боротьбу: проти політики умиротворення агресора. Ці двоє ще не здогадуються, що їх насправді об'єднує.

Такі дві різні постаті — прем'єр-міністр, який гідно провів Велику Британію крізь жахи Другої світової, та письменник, автор культової антиутопії «1984». Вони ніколи не бачилися та жили цілком різним життям, однак, у них більше спільного, ніж здається. Обидва були авантюрними, сміливими та сповненими ідей, які випереджають час, — і обидва стали як ніколи актуальними в наші дні.

Журналіст Томас Рікс прослідкував, у чому полягає феномен величності Черчилля й Орвелла, як вони прийшли до визнання, яких помилок встигли наробити та про що застерігали майбутні покоління. А також те, як, попри політичні й світоглядні розбіжності, вони невпинно захоплювалися один одним. Автор подає у книзі все настільки чітко й майстерно, що відчуваєш невидимий зв'язок між двома долями цих легендарних постатей.

Черчилль і Орвелл

Битва за свободу

Томас
Рікс

Перекладачка
Дарина Березіна

Бестселер
The New York Times
від лауреата
Пулітцерівської премії

Черчилль і Орвелл

Thomas E. Ricks

CHURCHILL
and ORWELL

The Fight for Freedom

Penguin Press · New York

MMXVII

Томас Рікс

ЧЕРЧИЛЛЬ і ОРВЕЛЛ

Битва за свободу

*Переклала з англійської
Дарина Березіна*

*Лабораторія · Київ
М М Х Х І*

УДК 94(410)+929
Р50

Літературно-художнє видання

Рікс Томас

Р50 Черчилль і Орвелл. Битва за свободу / пер. з англ. Дарина Березіна. — К. : Лабораторія, 2021. — 336 с.

ISBN 978-617-7965-01-4 (тверда палітурка)

ISBN 978-617-7965-02-1 (м'яка обкладинка)

ISBN 978-617-7965-00-7 (електронне видання)

Ці дві постаті — прем'єр-міністр, який гідно провів Велику Британію крізь жахи Другої світової війни, і письменник, автор культової антиутопії «1984», — ніколи не бачилися й мали цілком різне життя. Однак у них більше спільного, ніж здається. Обидва були авантюристами, сміливими та сповненими ідей, які випереджають час, — і обидва стали як ніколи актуальними в наші дні.

Журналіст Томас Рікс простежив феномени величності Черчилля й Орвелла, їхні шляхи до визнання, помилки й застереження, які вони лишили для майбутніх поколінь. Попри політичні й світоглядні розбіжності, Черчилль і Орвелл невинно захоплювалися один одним. Автор подає все так чітко й майстерно, що читач неодмінно відчує невидимий зв'язок між двома долями цих легендарних постатей.

УДК 94(410)+929

Перекладено за виданням:

Thomas E. Ricks. *Churchill and Orwell: The Fight for Freedom*
(Penguin Press, New York, 2017, ISBN 9781594206139)

Літературна редакторка *Ольга Дубчак*. Коректорка *Ірина Кутня*.
Верстальниця *Олена Білохвост*. Технічний редактор *Микола Климчук*.
Дизайн обкладинки *АбоАбо*. Відповідальний за випуск *Антон Мартинов*.

Підписано до друку 13.01.2021. Формат 70×100^{1/16}. Друк офсетний.
Тираж 1000 прим. Замовлення № 158/01.

Надруковано в Україні видавництвом «Лабораторія» на ПП «Юнісофт»,
вул. Морозова, 13-Б, м. Харків, Україна, 61036. Свідоцтво ДК № 5747 від 06.11.2017.
Термін придатності необмежений.

ТОВ «Лабораторія», вул. Січових Стрільців, 23-А, м. Київ, Україна, 04053,
тел. (097) 975-52-23, info@laboratoria.pro. Свідоцтво ДК № 7100 від 14.07.2020.
Висновок Держ. сан.-епідем. експертизи № 12.2-18-1/28536 від 17.12.2020.

ISBN 978-617-7965-01-4 (тверда палітурка)
ISBN 978-617-7965-02-1 (м'яка обкладинка)
ISBN 978-617-7965-00-7 (електронне видання)

Усі права застережено. All rights reserved
© 2017 by Thomas E. Ricks
© Березіна Д., пер. з англ., 2020
© ТОВ «Лабораторія», виключна ліцензія
на видання, оригінал-макет, 2021

Зміст

[Розділ перший. Двоє Вінстонів](#)

[Розділ другий. Черчилль: шукач пригод](#)

[Розділ третій. Орвелл: поліціант](#)

Розділ четвертий. Черчилль: у злиднях 1930-х

Розділ п'ятий. Орвелл стає «Орвеллом». Іспанія, 1937

Розділ шостий. Черчилль стає «Черчиллем». Весна 1940

Розділ сьомий. Війна з Німеччиною, звернення до Америки. 1940–1941

Розділ восьмий. Черчилль, Орвелл і класова боротьба в Британії. 1941

Розділ дев'ятий. Поява американців. 1941–1942

Розділ десятий. Похмурі візії повоєнного світу. 1943

Розділ одинадцятий. «Колгосп тварин». 1943–1945

Розділ дванадцятий. Черчилль (і Британія) у миті занепаду й тріумфу. 1944–1945

Розділ тринадцятий. Черчиллева помста. Воєнні мемуари

Розділ чотирнадцятий. Тріумф і занепад Орвелла. 1945–1950

Розділ п'ятнадцятий. Передчасне «помертне життя» Черчилля. 1950–1965

Розділ шістнадцятий. Неймовірний злет Орвелла. 1950–2016

Післямова. Шлях Черчилля й Орвелла

Подяки

Примітки

Двоє Вінстонів

Тринадцятого грудня 1931 року п'ятдесятисемирічний англійський політик, член парламенту, не надто популярний серед керівництва власної партії, вийшов із таксі⁽¹⁾ на П'ятій авеню у Нью-Йорку. У місто він прибув, аби дати серію публічних виступів з лекціями — це була спроба дещо покращити власний фінансовий стан, що похитнувся під час біржового краху два роки тому. Оскільки він був англійцем і звик до лівобічного руху, а на додачу, мабуть, занурився в невеселі думки, політик, переходячи вулицю, за звичкою глянув праворуч. Тому не помітив автівки, яка наближалася зі швидкістю близько 50 кілометрів за годину. Авто збило його й протягло бруківкою, британець отримав кілька зламаних ребер і скальповану рану голови. Якби він загинув, наразі його ім'я відоме було б хіба що кільком ученим, фахівцям з історії Великої Британії початку ХХ століття. Але він вижив. Його звали Вінстон Черчилль.

Через майже шість років, 20 травня 1937 року, інший англієць прокинувся вдосвіта й вибрався зі свого незатишного бліндажа до шанця. Це відбувалося під час громадянської війни на північному сході Іспанії, на передовій, трохи на південь від Піренеїв. Попри те що зараз цей англієць носив однострій, він був письменником, маловідомим автором пересічних романів, які погано продавалися. Сам він вважав себе ліваком, хоча остання книжка, де в жанрі публіцистичної соціології він досліджував бідноту Англії, спричинила маленький скандал і, певно, призвела до того, що через критику соціалістів від нього відцуралися кілька друзів. А втім, в Іспанії він воював саме на боці проурядових соціалістичних сил Другої Іспанської республіки. Англієць був високого зросту, і коли рушив західним шанцем, аби навідати бійців свого загону, промені сонця, що

саме сходило в нього за спиною, підсвітили його голову. Його помітив снайпер франкістів⁽²⁾ і з відстані 160 метрів поцілів у нього оболонковою кулею діаметром 7 міліметрів. Постріл був влучний, куля прошила нижню частину шиї, дивом не зачепивши сонної артерії. Англієць упав. Він усвідомлював, що його поранили, але оскільки був у шоківому стані, не міг збагнути, куди саме. Почувши від довколишніх, що його поцілили в шию, англієць вирішив, що жити йому лишилося кілька хвилин, адже досі йому жодного разу не випадало чути, щоби після таких поранень виживали. Якби він загинув, зараз про нього пам'ятали б хіба що кілька літературознавців, дослідників творчого спадку другорядних англійських романістів середини ХХ століття. Але він вижив. Англієць звався Ерік Блер, літературний псевдонім — Джордж Орвелл.

На перший погляд, ці двоє були абсолютно різними людьми. Черчилль міг похвалитися значно більшою життєстійкістю в усіх сенсах цього слова; він народився на 28 років раніше за Орвелла й пережив його на 15 років. Але в деяких найважливіших аспектах вони були спорідненими душами. Найпродуктивнішим періодом для обох стала середина ХХ століття; обидва намагалися осмислити одні й ті самі важливі питання: Гітлер і фашизм, Сталін і комунізм, Америка та її переваги щодо Великої Британії. Вони оперували тим самим інструментарієм — інтелектом, твердістю власних переконань, навіть якщо їх не поділяла більшість сучасників, а також дивовижним хистом до слова. Окрім того, обидва шанували головні принципи ліберальної демократії: свободу думки, слова й зібрань.

Хоча шляхи їхні жодного разу не перетиналися⁽³⁾, вони захоплювалися один одним на відстані, і коли Орвелл почав писати роман «1984», головного героя він назвав Вінстоном. Черчилль, як згадували його знайомі, уподобав цей твір так, що навіть перечитав його⁽⁴⁾.

Попри всі розбіжності, головним принципом обох була відданість свободі, а тому вони слугували спільній справі. У решті ці двоє були дуже різними особистостями, із геть неподібними життєвими шляхами. Черчиллева яскрава екстраверсія, видатні ораторські здібності, нагальна потреба в переконливій оборонній риториці під час Другої світової спричинилися до його успіхів на політичній арені, і саме його діяльність у цій царині багато в чому визначила обриси сучасного світу. Орвелл із віком ставав дедалі більшим флегматиком-інтровертом, залишаючись водночас палким ідеалістом, прихильником максимальної пильності у спогляданні й ретельності у творчості. Це змушувало його як письменника відстоювати право особистості на приватний простір у сучасному світі.

Досліджувати ці дві особистості одночасно — завдання, яке значно ускладнюється всюдисущістю й галасливістю Черчилля. Хоч яку видатну подію 1940-х ми візьмемо — він або бере в ній участь, або пишномовно про неї розводиться, а за кілька років уже згадує її у мемуарах. Вести із Черчиллем дебати було все одно, що «сперечатися з духовим оркестром»⁽⁵⁾, нарікав якимось один із членів кабінету міністрів. Політичний філософ Ісайя Берлін⁽⁶⁾ зазначив, що Черчилль сприймав життя як театралізовану карнавальну ходу, яку очолював він сам. «Мушу визнати, я люблю яскраві кольори, — написав якимось Черчилль. — На безсторонність у цьому сенсі я не претендую. Мене тішать яскраві барви, а бідолашні брунатні відтінки мені від щирого серця шкода»⁽⁷⁾.

У середині ХХ століття ці двоє стали першими, хто дав політичну й інтелектуальну відповідь на подвійну тоталітарну загрозу фашизму й комунізму. Того дня, коли Велика Британія вступила у Другу світову, Черчилль промовив: «За своїм внутрішнім єством це — війна за те, щоб установити на непорушних підвалинах права людини; це — війна за те, щоб затвердити й відновити людську гідність»⁽⁸⁾. Орвелл двома

роками пізніше висловив ту саму думку притаманним йому, менш пишномовним, стилем. «Ми живемо в добу, коли незалежна особистість під загрозою винищення»⁽⁹⁾, — нарікав він.

Орвелл і Черчилль визнавали, що головне питання їхнього століття полягає достеменно не в тому, під чиїм контролем засоби виробництва (як вважав Маркс), і навіть не в тому, як функціонує людська психіка (про що йшлося у вченні Фройда), а в тому, як зберегти свободу особистості в добу, коли держава дедалі інтенсивніше втручається у приватне життя. Історик Саймон Шама назвав їх «архітекторами свого часу»⁽¹⁰⁾. За словами Шама, вони були «найнеймовірнішими із союзників»⁽¹¹⁾. Їхньою спільною метою було завадити подальшому зміцненню каральної державної машинерії, яке почалося в 1920–1930-ті й сягнуло апогею в 1940-ві.

* * *

Якось у 1950-ті в кабінет літнього Черчилля зазирнув один із його онуків. І спитав дідуся, чи правда, що той — один з найвидатніших людей світу. Черчилль, у властивій йому манері, відповів:

— Так. А тепер геть звідси⁽¹²⁾.

Зараз теорія, що історія твориться «визначними людьми», майже знецінена. Але інколи від окремих особистостей і справді залежить дуже багато. Черчилль і Орвелл неабияк вплинули на наш нинішній стиль життя й мислення. Так, не вони створили квітучий ліберальний післявоєнний Захід з його тривалим економічним піднесенням і поступовим поширенням рівноправ'я — для жінок, темношкірих, представників гомосексуальної спільноти й інших маргіналізованих меншин, — але саме їхні зусилля допомогли створити політичні, фізичні й інтелектуальні умови, за яких цей світ став можливим.

Я тривалий час захоплювався ними поодиноці, але взаємопов'язаним цілим вони для мене стали, коли, вирішивши

перепочити після висвітлення подій війни в Іраку, я почав вивчати громадянську війну 1936–1939 років в Іспанії. Досліджуючи, яку роль відіграв у ній Орвелл, я усвідомив, що обоє вони — і Орвелл, і Черчилль — були військовими кореспондентами, такими самими, як я. Орвелл висвітлював громадянську війну в Іспанії і брав у ній участь, Черчилль відігравав ту саму подвійну роль в англо-бурській війні 1899–1902 років⁽¹³⁾.

* * *

Ким були ці двоє, які аргументи вони використовували, аби захистити право особистості на приватний простір у сучасному світі, як у них сформувалися ці переконання?

Оповідь у цій книжці зосереджена на одному з провідних періодів у біографії кожного з них — на 1930–1940-х. Це найвизначніший відрізок у життєписі обох, що припав на важливий історичний момент, від приходу до влади нацистів і до перших післявоєнних років. У часи, коли чимало їхніх сучасників зреклися демократії, назвавши її безсилою, ані Черчилль, ані Орвелл не втрачали віри в цінність окремої особистості для світу і в усе, що з цього випливає: вони вірили у право розійтися в поглядах із більшістю, та ще й наполягати на власній точці зору, хай навіть помилковій; у право піддати сумніву волю більшості, у ймовірність того, що можновладці можуть помилятися — а надто коли самі вони твердо переконані в тому, що мають рацію. Орвелл писав: «Якщо свобода взагалі означає бодай щось, то це право казати людям те, чого вони не бажають чути»⁽¹⁴⁾. Для нього це означало передусім право нагадувати про факти, яких люди не бажали визнавати. Усе своє життя Орвелл відстоював це право.

Черчилль допоміг нам отримати ту свободу, якою ми зараз користуємося. Те, що писав Орвелл про свободу, визначило наше уявлення про неї. Через це життя й доробок цих двох особистостей заслуговують на глибше осмислення. Відтак ми

краще зрозуміємо світ, у якому живемо, і, можливо, навчимося розв'язувати завдання, які він перед нами ставить, так само вдало, як колись це робили вони.

Отже, погляньмо, якими ці двоє були замолоду, коли кожен тільки починав свій життєвий шлях.

Черчилль: шукач пригод

Звичного для півдня Британії вологого грудневого дня 1884 року Вінстон Черчилль, на той момент рудий десятирічний новачок у школі міс Томпсон у Брайтоні, під час уроку малювання розважався тим, що смикав за вухо однокласника. Якоїсь миті жертва нарешті завдала удару у відповідь, штрикнувши свого мучителя, юного Вінстона, складаним ножиком у груди.

Черчилль без жодного збентеження визнавав, що був «проблемним хлопчиськом»⁽¹⁵⁾. Однак у мемуарах він про цей випадок не згадував — можливо, тому, що навіть власна мати заявила, що провина лежить цілком і повністю на ньому. «Не сумніваюся, що Вінстон сам чіплявся до того малого — тож хай це буде йому наукою⁽¹⁶⁾», — написала Дженні Черчилль Вінстоновому батькові, який на той момент перебував в Індії. Врешті-решт, вирішила вона, лезо увійшло у груди її сина лише на чверть дюйма — достатньою мірою глибоко, аби він зтямив урок, але недостатньо, щоб спричинити серйозне поранення. Через місяць лорд Рендольф Черчилль, гульвіса батько, отримавши цю звістку, легковажно відповів: «Сподіваюся, що надалі минеться без різанини».

У наш час батьків, які ставляться до власного сина так, як подружжя Черчиллів, звинуватили б у злочинному недбальстві. Його батько, висхідна зірка Консервативної партії, схоже, взагалі майже не спілкувався з нащадком. У мемуарах, написаних через кілька десятиліть після того, Вінстон згадував лише про «три чи чотири довгі душевні розмови з ним»⁽¹⁷⁾. Навчаючись у школі у Брайтоні — місті на узбережжі, десь за сто кілометрів на південь від Лондона, — малий Черчилль страшенно засмутився, коли з газет дізнався, що батько приїздив туди виступати з промовою, але навіть не навідав його. «Ви навіть не зайшли до мене в

неділю, коли були у Брайтоні»⁽¹⁸⁾, — дорікав він батькові в листі. Згодом, уже під час навчання у школі Герроу, Черчилль розпочав справжню кампанію, аби змусити батька приїхати до нього на врочистості на честь вручення спеціальної відзнаки¹. «Ви ніколи мене не навідували»⁽¹⁹⁾, — наполягав він. А відтак жалісно додавав, що потягом з Лондона до його навчального закладу можна було б дістатися за півгодини. «Якщо ви виїдете об 11:07 з Бейкер-стрит, то в Герроу будете вже об 11:37». Також він писав матері: «Спробуйте переконати батька. Він ніколи до мене не приїздив». Але лорд Рендольф так і не навідав сина.

У матері Черчилля вистачало й власних проблем. Дженні Джером Черчилль, «вродлива, пустопорожня, розцяцькована діамантами жінка-пантера», як назвав її один з біографів Черчилля, мала неабияку популярність у пізньовікторіанському світському товаристві. За найскромнішими підрахунками, у неї було десь із дев'ятнадцятеро коханців⁽²⁰⁾. Були й такі, хто вважав, що за своє життя вона переспала загалом десь із двома сотнями чоловіків, але сумлінні біографи кажуть, що це дещо завищений показник. «Якесь аж підозріло кругле число»⁽²¹⁾, — зауважував один з найвідоміших дослідників, британський політик Рой Дженкінс.

Хай там як, підсумовує Кон Кафлін, знавець раннього періоду Черчиллевої біографії, леді Рендольф Черчилль вела, «м'яко кажучи, активне світське життя»⁽²²⁾. У ті часи, коли татування можна було побачити хіба що у завсідників найсумнівніших портових закапелків, вона хизувалася змією, набитою на лівому зап'ястку⁽²³⁾. Після передчасної смерті першого чоловіка, Вінстонового батька, вона шокувала лондонське товариство, ставши дружиною молодого ферта, однолітка власного сина. Ба більше, коли вона з ним розлучилася, третім чоловіком став також хлопець одного віку з Вінстоном. Уже в похилому віці вона, подекували, нарікала: «От ніколи не зможу звикнути до того, що я — не найвродливіша жінка в кімнаті!»⁽²⁴⁾.

Якось, на різдвяні канікули, зайняті власними справами Вінстону батьки підкинули малого бабусі, герцогині Мальборо. За кілька тижнів вона з полегшенням відписала їм: «Вінстон сьогодні повертається до школи. *Entre nous*^{II}, мені анітрохи не шкода, бо він — просто кара Божа»⁽²⁵⁾.

У першій школі, де вчився Вінстон, широко практикувалися тілесні покарання — аж до крові. «Як же я ненавидів цю школу!»⁽²⁶⁾ — писав у мемуарах Черчилль. Згодом батьки перевели його в маленький прогресивний навчальний заклад у Брайтоні, де Черчиллеві, який, схоже, страждав від чогось подібного до синдрому дефіциту уваги, мудрі вчителі дозволили вивчати лише ті предмети, які його цікавили. За його словами, це були «французька, історія, поезія — численні вірші я зубрив напам'ять, — а насамперед верхова їзда й плавання»⁽²⁷⁾. Попри те що в цій школі юний Черчилль почувався значно щасливішим, він примудрився стати найгіршим у поведінці⁽²⁸⁾.

Згодом вихователь цієї школи зазначав, що Черчилль вирізнявся «забудькуватістю, недбалістю, непунктуальністю й безладністю в усіх сенсах цього слова»⁽²⁹⁾. І все одно, незважаючи на ці недоліки, підлітком він усе ж таки навчився писати. «У мою кров і плоть увійшла базова структура звичайного англійського речення — а це річ шляхетна»⁽³⁰⁾, — згадував він. Хист до англійської мови стане його головним активом на обох теренах — у політиці й у літературній кар'єрі. Обсяг опублікованих ним за життя творів складе 15 мільйонів слів⁽³¹⁾. Проте формальна освіта на цьому завершилася, тож серйозні прогалини у знаннях залишаться на все життя.

Черчилль, як він згадував, завершив шкільне навчання «серйозно розчарованим»⁽³²⁾. Батьки вирішили, що він недостатньо тямущий, аби стати юристом, тому відрядили сина до армії — звичайна доля нездар-нащадків британських аристократичних родин. У сухопутних військах тумануватому юнакові служити було б легше, ніж у військово-морському флоті,

який вважався значно важливішим для оборони розташованої на острові держави, а тому практикував меритократичний підхід до підбору новачків.

Але навіть попри низькі критерії відбору, Черчилль лише з третьої спроби спромігся потрапити до Сендгерсту, військової академії піхотних військ і кавалерії⁽³³⁾. Його взяли в кавалерію, конкурс туди був менший, бо багато юнаків не мали достатньо коштів, щоб утримувати коней і стайників. Як сформулював це сам Черчилль: «Тим, хто опинився в нижній частині списку, запропонували потрапити в кавалерію за спрощеною процедурою»⁽³⁴⁾. Це також відповідало Черчиллеві прихильності до комфорту й розкошів. Тепер він міг їздити верхи замість ходити пішки, а до того ж, відзначав він, «однострій у кавалеристів був значно пишніший, ніж у піхоти»⁽³⁵⁾.

Лист, який надіслав йому батько в серпні 1893 року, дізнавшись, що сина нарешті прийняли до Сендгерсту, вартий того, щоб процитувати його повністю — це допоможе відчутти непосильний тягар батьківського розчарування, який Черчилль тягнув на карку все життя. Лист неймовірно жорстокий. Лорд Рендольф написав синові:

Попри всі ті переваги, що ви їх мали, попри всі здібності, які ви з дурного розуму собі приписували і запорукою яких мали би бути певні ваші родинні зв'язки, попри всі зусилля, які доклали, щоб зробити ваше життя легким і приємним, а вашу роботу необтяжливою і немарудною, оце такий він, ваш видатний результат! Ви опинилися серед учнів другого і третього списків, які придатні лише для кавалерійського полку.

Я не писатиму вам більше із цього приводу, і вам немає сенсу утруднювати себе відповіддю на цю частину мого листа, бо відтепер я не зважатиму на жодні ваші розповіді про ваші досягнення й походеньки...

Ви станете звичайнісіньким світським жевжиком, що марнотратить власним життям, одним із сотень невдах, що завершили навчання у привілейованих приватних школах, ваше життя змиршавіє на нещасливе, пустопорожнє, жалюгідне існування. І якщо так воно й буде, винуватити в цьому вам доведеться тільки самого себе⁽³⁶⁾.

О тій порі лорд Рендольф Черчилль уже стояв на Божій дорозі — найімовірніше, причиною тому був сифіліс — і це почасти може пояснити дещо нарваний тон цього листа. «Він страждав на

прогресуючий розумовий параліч, від якого йому судилося померти»⁽³⁷⁾, — писав його онук, Вінстонів син Рендольф. Утім навіть умирущому лорду вистачило снаги й надалі принижувати сина, який тоскно написав матері, що, на думку лорда Рендольфа: «Я взагалі нічого ніколи не можу зробити як годиться»⁽³⁸⁾. Батько Черчилля помер у січні 1895 року, коли Вінстоніві було двадцять.

Після його смерті в душі Черчилля наче запалили ґніт. Син, який пережив таке ставлення до себе, мав вирости або психологічно скаліченим, або, якщо пощастить, неймовірно впевненим у собі. Черчиллю поталанило просто дивовижно. Смерть батька наче звільнила його. Кілька наступних років він стрімголов носиться світом — з Англії в Індію, аж до афганського кордону, знову в Англію, звідти — до Судану, потім — назад в Індію, тоді в Англію, аж потім — у Південну Африку — і весь цей час стрімко будує блискучу для такого молодика кар'єру.

* * *

Пізніше Черчилль стверджуватиме: «Я багато чого домогся завдяки тому, що замолоду не перевантажував розум»⁽³⁹⁾. За власним звичаєм, він намагався перетворити цей недолік на чесноту, заявивши в 1921 році, що «...читати в молодості забагато добрих книжок — це помилка... Молодь мусить ставитися до читання помірковано, так само як літні люди до харчування. Не варто багато їсти. Краще старанно розжовувати страву»⁽⁴⁰⁾.

Черчилль не відвідував університет. Його справжня освіта, схоже, почалася, коли він був уже майже дорослим, молодим кавалерійським офіцером у Банґалорі, в Індії. Там, далеко від рідної домівки, узимку 1896 року, його раптом «здолало бажання вчитися»⁽⁴¹⁾. Він заповзято студював Арістотеля, Платона, Маколея, Шопенгауера, Мальтуса й Дарвіна⁽⁴²⁾.

Варто зазначити, що він проковтнув також «Історію занепаду й загибелі Римської імперії» Гіббона. «Мене одразу захопили і

оповідь, і стиль. Усі ті довгі сліпучо-світлі індійські полудневі години, відтоді як ми поверталися зі стайні і аж до тієї миті, коли надвечірні тіні свідчили, що час іти грати в поло, я присвячував Гіббоніві»⁽⁴³⁾. Вплив цього автора на стиль Черчиллевої прози очевидний. Це речення, обране практично навмання з надрів третього тому Гіббонівської «Історії», могло б належати самому Черчиллеві: «Тримаючи довгі списи напереваги, рицарі несамовито стискали острогами своїх коней; вони мчали просто на ворога, і легка кавалерія турків і арабів лише дивом могла встояти проти цього стрімкого наступу»⁽⁴⁴⁾. Порівняйте цей уривок із фрагментом опису Черчиллем битви під Омдурманом, біля Хартума, яка відбулася в 1898 році: «Коли спадкоємці сарацинів спустилися довгими положистими схилами, що вели до річки, де були противники, їх зустрів рушничний вогонь двох із половиною піхотних дивізій, які вишикувалися у два щільні ряди. Цей вогонь підтримали щонайменше сімдесят гармат і канонірок з узбережжя, які стріляли з методичною байдужою влучністю»⁽⁴⁵⁾. Черчилль поставив собі за мету читати по 25 сторінок з Гіббона щодня, а на додачу — удвічі більший обсяг із п'ятитомної «Історії Англії» Томаса Маколея⁽⁴⁶⁾.

Джордж Орвелл якось писав: «Гарна проза схожа на віконну шибку»⁽⁴⁷⁾. Але якби Черчиллева проза була шибкою, то це був би вітраж у трансепті кафедрального собору. Його стиль іноді міг бути барвистим, навіть надміру пишномовним, але він добре усвідомлював, що робить. Черчилль просто п'янів від мови, від звучання слів і найтонших відтінків їхніх значень. «Він полюбляє використовувати по чотири-п'ять слів поспіль з одним і тим самим значенням — так дідусь демонструє вам свої орхідеї. Не задля того, щоб похвалитися, а просто тому, що прикипів до них»⁽⁴⁸⁾, — пригадував Чарльз Вілсон, лікар, що опікувався ним під час війни.

Ісайя Берлін зазначає, що «мова Черчилля — це посередник, медіум, якого він створив, бо конче потребував допомоги. Його мову характеризує впевнений, ваговитий, майже одноманітний,

легко впізнаваний ритм, який доволі зручно пародіювати (зокрема й самому мовцю), так само, як усі яскраво індивідуальні стилі мовлення»⁽⁴⁹⁾. Утім стиль цей вподобали не всі. Романіст Івлін Во, мабуть, чи не єдиний, хто віддавав перевагу не Черчиллю, а його питущому й злосливому синові Рендольфу, знущально характеризуючи Вінстона як «майстра псевдобарокової прози»⁽⁵⁰⁾.

Як багато хто із самоуків, Черчилль протягом усього свого життя вирізнявся неймовірною самовпевненістю щодо власних знань і щасливим невіданням того, які прогалини в них є. Він добре знався на тому, що було йому відоме, але величезний масив літератури він мало того що не читав — узагалі не здогадувався про його існування. У 1903 році він познайомився за ланчем з Генрі Джеймсом⁽⁵¹⁾, але коментарі митця зацікавили його значно менше, ніж іще одна гостя з Америки, яка сиділа за цим-таки столом, вродлива молода актриса Етель Беррімор. Через двадцять років він знову зустрівся за обідом із Джеймсом і знову його проігнорував. У однієї з гостей, які були присутні під час тієї учти, склалося враження, що «він ніколи не чув про Генрі Джеймса й збагнути не міг, чому ми всі з такою побожною увагою й недоречним, на його думку, терпінням слухаємо цього балакучого літнього джентльмена. Він ігнорував Джеймса, суперечив йому, перебивав, узагалі не виказував жодної поваги»⁽⁵²⁾.

Коли його приятелька Вайолет Асквіт, згодом Вайолет Бонем Картер, на той момент дев'ятнадцятирічна дівчина, під час званого обіду процитувала Кітсову «Оду до солов'я»⁽⁵³⁾, виявилось, що Черчилль про неї й не чув, попри те що цей твір є одним із сотні найпопулярніших англомовних віршів. Черчилль, мабуть, помітив, що дівчина була приголомшена, бо коли вони зустрілися наступного разу, з'ясувалося, що він вивчив напам'ять цей вірш, і, про всяк випадок, ще п'ять Кітсових од, які заходився по черзі декламувати їй. Його лікар якось написав, що Черчилль, схоже, уперше прочитав «Гамлета» вже у віці добряче за

вісімдесят⁽⁵⁴⁾, але цей факт не підтверджений, бо він цитував фрагменти із цієї п'єси під час розмов, коли був ще значно молодшим. Хай там як, підсумував його радник під час війни сер Десмонд Мортон, загальний обсяг фактологічних знань Черчилля «був просто неймовірно поверховим»⁽⁵⁵⁾.

Коли Черчилль опинявся на публіці, він майже ніколи не мовчав — а публікою для нього були майже всі без винятку. Єдине, за згадкою Вайолет Асквіт, чим він займався мовчки, — це було малювання, хобі, яке в нього з'явилося вже в зрілому віці, коли він втратив посаду й опинився в такому собі політичному засланні⁽⁵⁶⁾. Під час розмови, коли власні думки вичерпувалися, Черчилль усе одно не стуляв рота, цитуючи величезні за обсягом уривки поезії, зазвичай Байрона чи Поупа⁽⁵⁷⁾.

Як у багатьох митців, особливо тих, які цим заробляють собі на життя, у Черчилля сформувалося професійне ставлення до красного письменства. «Писати книжку — це майже те саме, що зводити будинок»⁽⁵⁸⁾, — якимось сказав він. Треба підготувати матеріали, забезпечити надійні підвалини. Черчилль розмірковував над тим, як важливо впевнено будувати речення, формувати з них абзаци, які «мусять поєднуватися, наче зчеплення залізничних вагонів»⁽⁵⁹⁾.

* * *

Навчившись писати і завершивши поставлену перед собою задачу самоосвіти, Черчилль відчув, що готовий підкорити світ. Він почав шукати війни, про які можна було б написати, маючи на меті завоювати таке-сяке визнання, яке мусило стати підґрунтям для подальшої політичної кар'єри. Протягом наступних кількох років він відчайдушно намагався потрапити до театру воєнних дій. У 1897 році, коли на афгано-індійському кордоні відбулося незначне зіткнення між англійцями й місцевими племенами тубільців-пуштунів, Черчилль помчав туди з місця своєї служби в Бангалорі, здолавши більше 2400 кілометрів, що відділяли його

від подій, які розгорталися на північно-західному кінці субконтиненту. Коли призначення до зони конфлікту отримати не вдалося, мати зуміла домогтися для нього нової роботи — висвітлювати цей конфлікт для лондонського Daily Telegraph. Саме з цього розпочалося тривале співробітництво Черчилля із цим виданням. Згодом, коли внаслідок неминучих втрат, з'явилася вакансія, він перейшов на діючу військову службу. Вже незабаром його зарахували до 31-го Пенджабського піхотного полку.

Взагалі-то, Черчиллю випало бути свідком не справдешньої війни, а кількох тижнів зіткнень. Операція, яка проводилася у вересні 1897 року, нині залишилася в історичній хроніці лише тому, що Черчилль брав у ній участь і потрапив під обстріл. «Ніщо так не бадьорить, як коли в тебе стріляють, але марно», — зауважив він тоді⁽⁶⁰⁾.

Його товаришам по службі, мабуть, здавалося, що цей досвід викликав у нього справжню ейфорію. Лейтенант Дональд Маквін⁽⁶¹⁾, який нетривалий час жив з ним в одному наметі під час зіткнень на афганському кордоні, зазначив у щоденнику, що єдине побоювання Черчилля полягало в тому, що його буде поранено в рот.

Зіткнення з афганськими племенами були єдиною війною, у якій брав участь Вінстон, тому він скористався цією можливістю на повну. За два місяці письменства він розтягнув ці кілька тижнів дрібних сутичок, свідком яких став, у невеликий твір під назвою «Розповідь про Мелекенд: Епізод з прикордонної війни». Якби цей нарис написав хтось інший, твір навряд чи пішов би в друк. Але в юнака був непоганий тил у Лондоні. Мати звернулася до літературного агента й видавця з пропозицією перетворити нашвидкуруч зроблені нотатки на книжку⁽⁶²⁾. Коли за кілька місяців її було видано, мати пообіцяла синові, що «методично її просуватиме»⁽⁶³⁾. Саме цим вона й зайнялася, розхвалюючи її лондонським літературним оглядачам і редакторам газет.

«Розповідь про Мелекенд: Епізод з прикордонної війни» — юнацький твір, що дещо зловживає дотепами, оповідаючи про коротку наступальну операцію британців. Щодо протистояння між християнами й мусульманськими племенами, Черчилль зауважує з дещо неоковирною іронією: «На щастя, представники миролюбної релігії зазвичай краще озброєні»⁽⁶⁴⁾. У Черчиллеві прозі добре помітно, як хизується цей «крутий хлопець»: «Єдиним наслідком десь із півдесятка пострілів у бік табору було те, що вони сколошкали тих, хто надто сторожко спав»⁽⁶⁵⁾. Той, кому випадало прокидатися через ворожий обстріл, навряд чи повірить у щирість цієї заяви хоча б тому, що не можна передбачити, скільки триватиме стрілянина і чи не посилиться вона.

Сам Черчилль про книжку впевнено заявляв: «Мій стиль чудовий, почасти навіть класичний»⁽⁶⁶⁾. М'яко кажучи, перебільшення. Але в цій заяві вже помітний той, майбутній, Черчилль.

Можливо, найважливішим для Черчилля було те, що книжка отримала кілька схвальних відгуків. Для юнака, який упродовж двадцяти років почувався зневаженим, нікчемним і приниженим, схвалення було незвичним і довгоочікуваним задоволенням. «Схвальні відгуки в пресі просто неймовірно його бадьорили», — зазначає Саймон Рід у дослідженні, присвяченому цьому періоду Черчиллевої біографії. «Ніколи досі Черчилля так не хвалили. Протягом свого дорослішання він звик до нарікань батька і вчителів, які постійно наголошували, що він — суцільне розчарування»⁽⁶⁷⁾.

Черчилль в Африці

Отже, так почався шлях до успіху молодого Вінстона Черчилля. Узявши відпустку в полку, він сів на корабель, повернувся назад до Англії і почав з'являтися в лондонському товаристві як автор свіженького новодруку. Свою книжку він використав, аби заізнатися з важливими людьми, а згодом скористався цими

знайомствами, щоби домогтися нового призначення — тоді саме готували британську експедицію для боротьби з ісламістами в Судані. Отже, всього лише за рік після того, як він уперше потрапив до театру воєнних дій, Черчилль знову опинився в центрі протистояння. Він брав участь у наступі кавалерії під Хартумом — під час цього зіткнення британці винищили суданських тубільців. Цей досвід став основою чергової його книжки, «Річкова війна: Історичний нарис про завоювання Судану». Відтак він повернувся назад в Індію, взяв участь у турнірі з поло й попрощався з армією.

Черчилля вабила політична кар'єра. Завдяки своїм дописам у газетах і двом книжкам він став достатньо відомим, щоби балотуватися в парламент. У липні 1899 року, у двадцятип'ятирічному віці, Черчилль узяв участь у виборах і програв з маленьким відставанням у кількості голосів. Цей результат був достатньо вагомим, аби Вінстонів дебют на політичній арені можна було вважати перспективним.

Воїнська удача не полишала його. На задвір'ї імперії наростав черговий конфлікт. Ще й чотирьох місяців не минуло після виборів, а Черчилль уже вирушив до Південної Африки висвітлювати події, які незабаром стануть Другою англо-бурською війною⁽⁶⁸⁾. Але зазнавати злигоднів він не збирався. Із собою Черчилль захопив 2 ящики вина, 18 пляшок віскі, по 6 пляшок портвейну, бренді й вермуту. У Південну Африку він прибув наприкінці жовтня 1899 року. До Англії повернувся менше ніж за рік — уже відомим.

Його пригоди почалися 15 листопада 1899 року. Черчилль пробув у Південній Африці заледве два тижні, коли опинився у британському панцерному потягу, який відрядили на фронт у межах розвідної операції. «Прагнучи вскочити в халепу»⁽⁶⁹⁾, як він сам потім пригадував, Черчилль домігся участі в ній. Щойно панцерник, пихкаючи, опинився на території, що перебувала під контролем бурів, як негайно потрапив під ворожий обстріл — по

ньому гатили з ручних кулеметів. Машиніст піддав газу, частина вагонів зійшла з рейок — найімовірніше, бури замінували колії.

Черчилль хутко почав діяти. Годину під ворожим обстрілом він допомагав британським офіцерам організувати людей, розчищати колії й наново підчіпляти вагони до локомотива. Нарешті потяг повільно, зі швидкістю пішохода, зрушив з місця у зворотному напрямку. У ньому було повно поранених, а ті з військових, хто в змозі був триматися на ногах, відступали, ховаючись за ним. Аж тоді, усупереч нашвидкуруч укладеному плану, панцерник почав набирати швидкість, і вояки відстали. Черчилль наказав машиністові зупинитися, коли переїхали міст через річку Блу Кранц, а сам рушив колією назад, назустріч піхотинцям. Уже незабаром він побачив двох людей — але то були не британці. До нього наблизився вершник, озброєний рушницею. Черчилль потягнувся був за револьвером і виявив, що кобура порожня — він витяг зброю, коли допомагав розчищати колії. Він здався й опинився в полоні у бурів.

Для цього нестримного молодика перебування в статусі військовополоненого було справдешніми тортурами. Його, разом з іншими британськими офіцерами, тримали в будівлі школи в Преторії, бурській столиці. «Години повзли, ніби розбиті паралічем стони. Ніщо мене не тішило. Читати було важко, писати — неможливо... Я щиро ненавидів кожну хвилину своєї неволі дужче, ніж будь-який інший період власного життя»⁽⁷⁰⁾, — пригадував Черчилль. Він спробував довести, що є військовим кореспондентом, але бури заперечили, що він був озброєним і допомагав британським військовим під час бою.

Якось уночі, у середині грудня 1899 року, ще й місяця не пробувши в полоні, Черчилль видерся на стіну, проскочив повз вартових — певно, не минулося без хабаря! — і, орієнтуючись за зірками, рушив до залізничних колій, що, як йому було відомо, мусили бути десь за півмилі. Коли потяг, пихкаючи, рушив геть від станції, Черчилль, який досі сидів, зачаївшись, під схилом, «кинувся до вагонів, схопився за щось, не втримався, схопився

знову, й удруге зірвався, учепився у щось типу билець, повиснув на них, перераховуючи носачами черевиків рейки»⁽⁷¹⁾. Він видерся на стос порожніх міхів з-під вугілля й заснув. Йому здавалося, що немає на світі солодшої коліскової, ніж «гуркіт потяга, який віз бранця-утікача зі швидкістю 9 кілометрів за годину геть із ворожої столиці».

Це була просто-таки ідеальна пригода для молодого перспективного імперіаліста. Черчилль прямував до кордону з Португальською Східною Африкою^{III}, що був на відстані 440 з гаком кілометрів. Удень спав, знайшовши собі сховок десь у глушині, вночі застрибував на черговий потяг. Знесилений і зголоднілий, він наважився зайти в будинок управителя вугільної шахти, шотландця, який підтримував британців. Черчилль змальовує цей момент біографії як щасливу випадковість, але в читача виникає підозра: можливо, йому порадили звернутися саме до цієї людини? Шотландець переховував його на глибині 60 метрів під землею, у закинутій шахті. Від свого рятівника Черчилль отримав свічки, віскі, сигари й смажену курятину, а також пригодницький роман Роберта Луїса Стівенсона «Викрадений». Уже незабаром усіх необхідних домовленостей було досягнуто, і молодого втікача сховали серед паків із вовною, які віз вантажний потяг, що прямував до португальської колонії. Діставшись до Лоренсу-Маркіш, столиці Португальської Східної Африки, Черчилль постав перед британським консулом. Переймаючись, що в разі, якщо Черчилль залишатиметься в місті, його можуть знову захопити бури, дипломат тієї ночі доправив його на пароплав, що прямував назад до Південної Африки. Там Черчилль виступив із промовою, а далі знову приєднався до британського війська у подвійній ролі офіцера й кореспондента, що за тих часів вважалося цілком прийнятним.

Протягом наступних кількох місяців Черчилля неабияк тішили присвячені його пригодам статті, що з'являлися в британських газетах. Ішлося в них не тільки про випадок із панцерним потягом, а й про втечу з полону. «Газети... аж захлиналися,

віддаючи мені хвалу, — пригадував він. — На якийсь час я став доволі відомим»⁽⁷²⁾. Утім ця війна, що поступово змінилася партизанським протистоянням, його вже не цікавила.

Без особливого натхнення набазгравши ще кілька репортажів, він вирушив додому, аби використати свою новонадбану славу для перезапуску політичної кар'єри. Коли Черчилль повернувся в Англію влітку 1900 року, мати його навіть не зустріла — вона саме збиралася йти під вінець із другим чоловіком. Капітан Джордж Корнуолліс-Вест, красень, на 20 років молодший за неї, був лише на 16 днів старший за самого Вінстона⁽⁷³⁾. Через багато років після того Черчилль присвятить окремий розділ мемуарів випадку з бронепотягом. І не дарма, бо ця пригода стала трампліном, який допоміг йому з другорядних знаменитостей стрибнути до лав найвизначніших постатей британського суспільного життя.

Уже від самого початку Черчиллевої кар'єри, багато сучасників вважали, що йому бракує виховання, сили характеру й витримки. «Серед торі і в суспільних колах він... був аутсайдером, який прокладав собі шлях, розштовхуючи довколишніх і без упину співаючи собі хвалу»⁽⁷⁴⁾, — розповідала Вайолет Асквіт. І справді, уже в жовтні, через дванадцять місяців після полону і втечі, Черчилля обрали в парламент.

Шукач пригод стає політиком і чоловіком

Це був лише початок стрімкого злету. За чотири роки після того, як Черчилль потрапив у Палату громад, він вийшов із лав Консервативної й приєднався до Ліберальної партії. Це була одна з причин, чому тривалий час опісля консерватори йому не довіряли. У квітні 1908 року, коли Черчиллеві було тридцять три, новообраний прем'єр-міністр Герберт Генрі Асквіт (батько Вайолет) запропонував йому стати членом кабінету міністрів. Король Едвард VII від цього був не в захваті й поскаржився синові, що Черчилль «в уряді ще нестерпніший, ніж був у лавах опозиції»⁽⁷⁵⁾.

У тому самому році Черчилль освідчився й одружився із жінкою, яка понад півстоліття залишатиметься його найближчою довіреною особою. До того Черчилль роками залицявся до різних жінок, але успіху особливого не мав. Попри те що він надзвичайно зближився з Вайолет Асквіт, можливість розвитку якихось романтичних стосунків між ними він, схоже, не розглядав. Вона ж, своєю чергою, чекала, що Черчилль їй освідчиться. Але він цього так і не зробив. Натомість навесні 1908 року його увагу привернула інша, не така видатна, жінка, Клементина Гозьєр. Вона була нащадком молодшої гілки зубожілого шотландського аристократичного роду й навіть якийсь час змушена була давати уроки французької, аби заробити собі на життя.

У серпні 1908 року Вайолет дізналася, що Черчилль освідчився Клементині. «Не знаю, чи зрозуміє він колись, що вона дурна як ступа, — писала вона своїй найкращій подрузі Венеції Стенлі. — Він не бажає, — хоча йому це конче потрібно! — мати поряд критично налаштовану, рішучу дружину, яка заповнила би прогалини у його смаках і не давала би йому помилятися»⁽⁷⁶⁾. Але от вони, ці химерні складнощі британського світського життя! — батько самої Вайолет через кілька років закохається в ту ж таки Венецію. Під час засідань уряду, присвячених Першій світовій, він відволікатиметься на писання їй любовних листів.

Хай там як, навряд чи Вайолет змирилася б із тим, що Черчиллю бракувало романтичності. Кількома роками пізніше він стояв біля неї на кормі яхти, що вирушила в круїз Атлантикою. Вайолет і досі залишалася близькою подругою Вінстона. «Просто ідеально!» — зітхнула вона. «Так, — озвався Черчилль. — Ідеальна берегова лінія, ідеальна видимість»⁽⁷⁷⁾. І заходився розповідати, як обстрілювати прибережні міста.

Що ж до Клементини Гозьєр — стосовно її походження існували певні питання. Дехто з біографів вважає, що її біологічним батьком був Бертрам Мітфорд⁽⁷⁸⁾, дідусь шістьох

сестер Мітфорд, які стануть дуже відомими у Великій Британії в 1930-ті–1940-ві. «Клементина була не зовсім впевнена в особі власного батька»⁽⁷⁹⁾, — зазначає письменник і політик Борис Джонсон.

Для Черчилля особистість Клементини важитиме значно більше за її походження. Одруження із цією жінкою було, можливо, найрозумнішим вибором, який він зробив за все своє життя. Стримана, спокійна й обачна у ставленні до світу, вона була геть не схожа ані на нього самого, ані, тим паче, на його матінку: вона знала, що таке страх безгрошів'я і як живеться маленькій людині. Крім того, вона не була потенційною політикинею, як Вайолет. Замість намагатися перевершити чоловіка й конкурувати з ним, вона допомагала йому спуститися на грішну землю, коли він надто заносився, і підтримувала, коли він ладен був піти на дно. Через багато років вона казатиме: «Саме тому, що я звичайна жінка й кохаю тебе, я знаю, що для тебе правильно і, зрештою, добре»⁽⁸⁰⁾. Вінстон і Клементина побралися у вересні 1908 року, за кілька тижнів після оголошення про заручини. Можливо, показовим є той факт, що під час церемонії біля матері Клементини сидів Бертрам «Берті» Мітфорд⁽⁸¹⁾.

* * *

У 1911 році Черчилль здобув високу посаду першого лорда Адміралтейства, що керував Королівським військово-морським флотом. Саме цю посаду він обіймав, коли почалася Перша світова війна. У 1915 році Черчилля вважали одним із головних ініціаторів висадки британських військ на півострові Галліполі в Туреччині. Ця операція була повним провалом. Після дев'яти місяців протистояння війська союзників мусили піти з півострова. Їхні втрати вбитими склали понад 50 тисяч людей, а домогтися не вдалося майже нічого.

Черчилль, який узяв на себе провину за цю згубну операцію, несподівано опинився без роботи. Він був приголомшений.

«Наче в мешканця морських глибин, якого витягли на повітря, чи в нирця, що зашвидко піднявся нагору, вени мої мало не вибухали від тиску»⁽⁸²⁾, — пригадував він. Міркуючи над подіями війни, він додавав: «Я відчував неймовірну тривогу й не знав, як її позбутися». Прагнучи знайти собі бодай якусь справу і вгамувати нерви, він зайнявся малюванням. Це хобі залишатиметься його розрадою багато років.

Проте втечі від суспільного життя й споглядання англійських замських пейзажів виявилось недостатньо ані щоб полегшити його страждання, ані щоб запропонувати шлях повернення до Олімпу. Черчилль не почувався винним у трагедії в Галліполі, але все ж таки вирішив спокутувати це, а тому записався добровольцем на війну у Франції. Він прибув на фронт у листопаді 1915 року й кілька місяців командував батальйоном на передовій. «Страшне місце, — писав він Клементині. — Всюди бруд і сміття, могили викопують просто в оборонних укріпленнях, нечистоти зусібіч; а в яскравому місячному сяйві панують над усім цим полчиська здоровенних щурів. Вони повзуть, підкрадаються дедалі ближче під безугавний акомпанемент гвинтівок і кулеметів, під злостиве виття й дзижчання куль, що шугають над головами»⁽⁸³⁾. Водночас його неабияк дивувало, наскільки краще він почувався у Франції, ніж в Англії. «Я знайшов щастя і втіху, яких не мав багато місяців», — відзначав він.

Після того як упродовж тривалого часу Черчиллеве життя було сповнене шампанського й вишуканих наїдків, він раптом опинився пліч-о-пліч з іншими у брудному шанці — і це була найкраща нагода відчути, яке воно, життя пересічної людини⁽⁸⁴⁾. Але й у цій ситуації Черчилль намагався полегшити власне становище. Він просив дружину прислати йому «величезні шматки солонини, сир “Стілтон”, вершки, шинку, сардини, сушені фрукти. Можете також спробувати передати великий м'ясний піріг, але консервовану куріпку не треба, й усі ті інші

консервовані смаколики також. Що простіше, то краще й ситніше; м'ясо в нашій пайці жорстке й несмачне»⁽⁸⁵⁾.

Клементина, яка відчувала його мінливий настрій, намагалася підтримати чоловіка, коли той втрачав самовладання. «Любий мій, — писала вона йому в лютому 1916 року, — один із листів, який я отримала вчора, був написаний вами в мить розпачу. Благаю, не дозволяйте цьому відчуттю глибшати й постійно затьмарювати ваше серце й думки!»⁽⁸⁶⁾.

Коли Черчилль, отримавши відпустку, приїхав додому, вона помітила, що він забагато уваги приділяє політиці й майже не зважає на її потреби. Клементина лагідно дорікала чоловікові: «Любий мій, ці важливі суспільні турботи такі виснажливі! Коли я наступного разу побачу вас, сподіваюся, ми матимемо трохи часу, аби побути вдвох!»⁽⁸⁷⁾. Вона не казала напругу, що потребує більшої сексуальної близькості, але майже зізнавалася в цьому: «Ми й досі молоді, але час спливає, він краде кохання й лишає по собі саму лише дружбу, яка заспокоює, але не надихає й не зігріває».

Памела Дігбі, яка стане дружиною Рендольфа Черчилля під час Другої світової війни, відверто обговорюватиме з Клементиною, своєю свекрухою, родинні негаразди. Через кілька десятиліть та згадає, що в неї склалося враження, ніби чоловіки родини Черчиллів не могли похвалитися надмірними сексуальними апетитами. Її інтимне життя з Рендольфом залишало бажати кращого, зізнавалася Памела своєму біографові. «Щодо сексу, Рендольф, як і деякі інші Черчиллі, взагалі не демонстрував жодної ініціативи. До того ж він забагато пиячив, а це заважало йому проявляти себе краще й частіше»⁽⁸⁸⁾. Утім цьому одкровенню дещо суперечить той факт, що у Вінстона й Клементини в 1909, 1911, 1914, 1918 і 1922 роках народилися діти.

Та частина фронту, де опинився Черчилль, була відносно спокійною, бо на цьому етапі головні бойові дії відбувалися поблизу Вердена, розташованого південніше. Але навіть попри

це Вінстонові товариші по службі гинули. У травні 1917 року чисельність батальйону скоротилася так, що його розформували, а особовий склад перевели до інших підрозділів. Черчилль скористався цією можливістю, аби вирушити додому й знову повернутися до політики. У липні цього самого року він знову опинився у складі уряду, уже на посаді міністра озброєння.

Проте перевибори, що відбулися в 1922 році, він програв, як і наступну кампанію в 1923 році. У квітні 1924-го він писав дружині, яка відпочивала у Франції, що насолоджується разом із дітьми заміським життям. «Я п'ю шампанське під час кожної учти, а між ними цілі цебра кларету й содової. Кухня тут, хоч і простенька, дивовижна. Увечері ми вмикаємо грамофон і граємо в маджонг»⁽⁸⁹⁾.

Того самого року він повернувся в парламент, коли вперше було сформовано лейбористський уряд. Через те що Ліберальна партія переживала важкі часи, він вийшов із неї і знову приєднався до консерваторів. Після цього, подекуть, Черчилль навіть хвалився: «Перебіжцем може стати будь-хто, а от подвійним перебіжцем — то вже потребує неабиякої майстерності»⁽⁹⁰⁾. Колишні соратники-консерватори від його повернення були не в захваті. Серед торі, як писав його друг і політичний союзник лорд Бівербрук, «його ненавиділи, йому не довіряли, його боялися»⁽⁹¹⁾.

Але попри це, наприкінці 1924 року, коли новонароджений лейбористський уряд зазнав поразки й влада знову опинилася в консерваторів, Черчилль отримав важливу посаду канцлера казначейства, еквівалентну посаді міністра фінансів в інших державах. Це мало для нього неабияке значення з психологічного погляду, бо саме призначення на цю посаду колись стало апогеєм стрімкої кар'єри його батька. Лорд Рендольф був канцлером казначейства у 1886 році лише п'ять місяців.

До кінця 1920-х Вінстон повторив батьків шлях ще в дечому — посварився з очільниками своєї партії, сподіваючись узяти гору в

їхній суперечці. Натомість, коли в 1929 році на зміну консерваторам прийшов другий лейбористський уряд, Черчилль знову випав з урядової обойми. Його фінансовий стан на той момент був просто жахливим через невдалі біржові спекуляції. Намагаючись його покращити, він зайнявся письменством і почав читати лекції. Саме тому в грудні 1931 року він опинився на П'ятій авеню, глянув не в той бік і потрапив під американську автівку.

---

¹ Найімовірніше, ідеться про спеціальну відзнаку, яку Черчилль отримав, процитувавши без жодної помилки 1200 рядків з «Пісень Давнього Риму» англійського історика й поета Томаса Бабінгтона Маколея. — *Тут і далі посторінково прим. пер.*

² Між нами кажучи (*фр.*).

³ Португальська Східна Африка — термін, яким позначався Мозамбік в історичний період, коли він був португальською колонією.

Орвелл: поліціант

Якщо молоді літа Черчилля минули в гонитві за владою й визнанням, то Орвелл присвятив їх пошуку своєї основної теми. Урешті-решт він її знайшов: зловживання владою. Цей мотив простежується в усій його творчості, від ранніх текстів і аж до самого кінця.

* * *

Письменник, сьогодні відомий нам як Джордж Орвелл, при народженні отримав ім'я Ерік Блер. Він народився в червні 1903 року в Бенгалії, в Індії, де його батько, син офіцера армії Британської Індії, служив дрібним клерком у відділі адміністрації, що наглядав за вирощуванням і переробкою опіуму. Більша частина наркотичної сировини після переробки експортувалася в Китай, щоб у такий спосіб дещо врівноважити величезні обсяги імпорту до Британії китайського чаю, порцеляни й шовку. Статистика свідчить, що в середині ХІХ століття на торгівлю опіумом припадало 15 відсотків прибутків, що надходили з Індії⁽⁹²⁾. Мати майбутнього письменника походила з французької родини на прізвище Лімузен, яка займалася вирощуванням чаю в Бірмі.

Утім сам маленький Ерік не довго залишався в Бірмі. Йому ще й року не виповнилося, коли мати забрала його й старшу сестру та подалася до Англії. Там вони оселилися в Генлі-он-Темзі, містечку трохи західніше від Лондона. Кілька років малюк жив неподалік від Вінстона Черчилля, який служив тут в Оксфордширському гусарському ескадроні. Коли майбутньому письменнику було сім місяців, першої ж своєї зими він занедужав на бронхіт⁽⁹³⁾.

Перше слово, яке маленький Ерік Блер промовив у півторарічному віці, було «бридкий»⁽⁹⁴⁾. Так само як Черчилль,

Орвелл був нещасною дитиною. Його зведений брат Гамфрі Дейкін, який знав Орвелла з дитинства й страшенно його не любив, згадував «маленького товстуну... скиглія, який постійно підлещувався, скаржився дорослим і все таке інше»⁽⁹⁵⁾. У нього було дві сестри, старша й молодша. А от братів, ані старших, ані молодших, майбутній письменник не мав, попри те що саме він є автором відомого словосполучення «Старший Брат».

Так само як Черчилль, Орвелл майже не бачив батька, який приїжджав із Бірми навідати родину в 1907 році, але приєднався до них лише в 1912 році, коли вийшов на пенсію, а самого Орвелла вже відрядили до школи-пансіону. «Я до восьмирічного віку майже не бачив тата»⁽⁹⁶⁾, — писав згодом Орвелл. Віддалена постать батька ввижалася хлопцю «просто літньою людиною з хрипким голосом, яка постійно товкмачила “Не можна”»⁽⁹⁷⁾. Це стало підґрунтям Орвеллового скептицизму щодо влади, яким письменник вирізнятиметься протягом усього свого життя.

Малий Ерік ненавидів свій перший пансіон, школу Святого Кіпріана, розташовану в Східному Суссексі. Згодом він описував її в есеї «О, ці радощі дитинства» з таким обуренням, що цей твір не був виданий за життя письменника через побоювання можливих позовів за наклеп. «У восьмирічному віці вас раптом забирають з теплого гніздечка й викидають у світ примусу, брехні й таємниць — геть чисто наче золоту рибку в акваріум, де повно щук»⁽⁹⁸⁾, — пригадував згодом Орвелл.

У школі, самотній і наляканий, хлопчик почав дзюрити в ліжку. Через це його відшмагав різками директор, повторюючи «ти-ж-бруд-ний-хлоп-чись-ко!» в такт посвисту батога з кістяним пужалном. Після першого в житті тілесного покарання Орвелл запевнив інших дітлахів, що йому зовсім не було боляче. Цю пихату заяву почув хтось із викладачів, і хлопця знову покликали на езекуцію. Потім він згадував, що цього разу шмагали його так, що аж батіг зламався. Це змусило Орвелла усвідомити, що він живе у світі, де хорошим бути неможливо, — він не хотів

дзюрити в ліжку, він намагався цього не робити, але це все одно відбувалося. Він назвав це гірке відкриття «великим, значущим уроком дитинства»⁽⁹⁹⁾.

На додачу він усвідомив, що відвідує школу на умовах пільгової оплати навчання — як учень-стипендіат. З боку шкільної адміністрації це було аж ніяк не проявом доброчинності. Радше вже Орвелл мав досягти успіхів у навчанні й потрапити до якоїсь із найпрестижніших середніх шкіл — Ітона чи Герроу, таким чином додатково покращивши репутацію свого першого навчального закладу. У цьому хлопцеві, який усвідомив, що учнів з багатих родин ніколи не карають, хоч як вони бешкетують, уже маячить майбутній дорослий соціаліст. «Страждали винятково бідні, але “розумні” хлопчачки. Наші мізки були золотою копальнею, з якої він [директор] отримував гроші, з нас треба було витиснути прибуток»⁽¹⁰⁰⁾. Школу Орвелл закінчив, засвоївши два найпотворніші життєві правила: сильні завжди перемагатимуть слабаків, а будь-яка справа, до якої він візьметься, неодмінно провалиться.

А втім, він зробив те, чого від нього очікували, — отримав стипендію на навчання в Ітоні. Дивина та й годі, завершивши навчання в дев'ятнадцятирічному віці, він навіть не спробував потрапити в університет, а натомість подався до Індійської колоніальної поліції, яка відрядила його до Бірми. Навіть зараз важко зрозуміти, що саме спонукало Орвелла до цього. Один із засвоєних ним у школі уроків, як він згадував, був: «Порушуй правила або помри»⁽¹⁰¹⁾. Геть нічого в ньому не виказувало людину, яка здатна запроваджувати законність, а тим паче сприяти пригнобленню населення колоній. А проте наступні чотири роки саме в цьому полягала його робота. Можливо, майбутній письменник прагнув побачити, як воно — опинитися на боці сили, стати одним із тих, хто наділений владою.

Отже, так само як і в Черчилля, дорослішання Орвелла відбувалося в найвіддаленіших закопелках Британської імперії. У його випадку це була провінція Верхня Бірма, розташована

приблизно за 2600 кілометрів на південний схід від афганського кордону, де за 25 років до того служив у кавалерії Черчилль, який згодом змалював цей досвід у «Розповіді про Мелекенд: Епізод з прикордонної війни».

Орвелл жив у Бірмі з кінця 1922 до середини 1927 року, коли служив офіцером колоніальної поліції. Він опинився в тих краях, бо британці анексували неколонізовані центральні й північні регіони Бірми в 1886 році, під час воєнних дій, що відбувалися під контролем Вінстонового батька, лорда Рендольфа Черчилля, який тоді нетривалий час обіймав посаду британського міністра у справах Індії.

Своєму керівництву Орвелл з першого ж погляду не сподобався⁽¹⁰²⁾, тому його відрядили геть з очей до міста Ката, розташованого на північному кінці Бірманської залізниці, у 129 кілометрах від кордону з Китаєм. Саме там, у віддаленому містечку на річці Іраваді, він змужнів, сформувавши переконання, які визначатимуть його творчість протягом усього життя. Погляньмо на цей дуже реалістичний уривок з його раннього есею «Повішення», де йдеться про те, як він був одним із конвоїрів, що 36 метрів супроводжували засудженого індуса до шибениці.

Раптом, незважаючи на чоловіків, які вчепилися йому попідруки, він ступив злегка вбік, щоб оминати калюжу на своєму шляху. Дивно, проте аж до тієї миті я ніколи не розумів, що означає знищити здорову, свідому людину. Коли я побачив, як в'язень ступає вбік, щоб оминати калюжу, я побачив таємницю, невимовну неправильність стинання життя в його повноті. Цей чоловік не вмирав — він був живий, як і ми¹⁰³.

Саме спираючись на враження, отримані під час свого перебування тут, Орвелл написав перший роман «Бірманські будні», який радше був мемуарами, ніж художнім твором, породженим уявою. Згодом в одному з листів він зазначив: «Багато в чому це — просто звіт того, чому я був свідком»¹⁰⁴.

Найкраще ця книжка сприймається як розвідка щодо зловживання владою в найрізноманітніших формах. В одному з

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ